

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA
O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

P.I. IVANOV

M.E. ZUFAROVA

UMUMIY PSIXOLOGIYA

Pedagogika va psixologiya bakalavriat ta'lim
yo'nalishi talabalari uchun darslik

O'ZBEKISTON FAYLASUFLARI
MILLIY JAMIYATI NASHRIYOTI

TOSHKENT – 2008

Mazkur darslikda psixologiya fanining muammolari, bilish jarayonlari, hissiyot va iroda, shaxsning individual psixologik xususiyatlari, ularning nerv-fiziologik mexanizmlari va psixik rivojlanish qonuniyatlari bayon etilgan.

Darslik Oliy ta'lim muassasalarining o'qituvchi va talabalariga mo'ljallangan.

Taqrizchilar:

E.G'. G'oziyev – Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti psixologiya kafedrasini mudiri,
psixologiya fanlari doktori, professor,

S.O. Obidjonova – Muqimiy nomidagi Qo'qon Davlat Pedagogika instituti Pedagogika-psixologiya kafedrasining dotsenti,
psixologiya fanlari nomzodi.

Mas'ul muharrir:

D.M. Mirzajonova,
psixologiya fanlari nomzodi, dotsent

88.3

I-17

Ivanov, Platon Ivanovich.

Umumiy psixologiya: Pedagogika va psixologiya bakalavriat ta'lim yo'nalishi talabalari uchun darslik. / P.I. Ivanov, M.E. Zufarova; Mas'ul muharrir D.M. Mirzajonova; O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. – T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2008. 480 b.

I. Zufarova M.E.

ББК 88.3 я73

ISBN 998-9943-319-67-7

SO‘ZBOSHI

Ushbu so‘zboshi «Umumiy psixologiya»ning to‘rtinchi nashriga muallif P.I.Ivanov tomonidan yozilgan so‘zboshining qisman o‘zgartirilgan nusxasidir. «Umumiy psixologiya» kursi yuzasidan chiqarilgan ushbu qo‘llanma pedagogika institutlari va universitetlarining talabalariga, shuningdek, o‘qituvchi va tarbiyachilarga mo‘ljallangan. Darslik oliy o‘quv yurtlarining psixologiya dasturida ko‘zda tutilgan talablarga deyarli moslab tuzilgan.

Darslikning to‘rt bo‘limi bo‘lib, bu bo‘limlarga o‘n oltita bob kiradi. Shuningdek, uning uchta ilovasi bo‘lib, birinchisi psixologiya tarixiga, ikkinchisi psixologiyaning yaqin oradagi vazifalariga, uchinchi esa “O‘zbekistonda psixologiya fanining taraqqiyoti” ga bag‘ishlangan.

Umumiy psixologiyaning birinchi bo‘lim birinchi bobida psixologiyaning nima haqida bahs yuritishi, psixika haqida so‘z yuritiladi. Psixik jarayonlarning klassifikatsiyasi va psixik hodisalarning ayrim turlari haqida tushuncha beriladi. Shu bilan birga psixikaning turli-tuman barcha ko‘rinishlari, shu hodisalarning anchayin bir yig‘indisi yoki to‘plami emas, balki yagona odamzod ongining zuhur etilishi, umuman shaxsning namoyon bo‘lishi ekanligi ta‘kidlanadi. Shuningdek, psixologiyaning ahamiyati, psixik hayotni tadqiq qilish metodlari haqidagi ta‘limot, psixik hayot hodisalarini o‘rganishda obyektiv yo‘l tutishning muhimligi va eksperimentning ahamiyati haqida fikr yuritiladi.

Ikkinchi bobda psixikaning nerv-fiziologik asoslari haqida fikr yuritiladi. Bunda nerv sistemasining tuzilishi, psixik jarayonlarning biologik negizi bo‘lmish yuksak nerv faoliyati haqidagi I.P. Pavlov ta‘limoti, yuksak nerv faoliyatini o‘rganishdagi keyingi erishilgan muvaffaqiyatlar, retikulyar formatsiya faoliyati, qaytar aloqa, sinapslarning roli, psixologiyada shartli refleks metodining ahamiyati kabi masalalar bayon qilinadi.

Uchinchi bobda psixikaning taraqqiyoti haqida ta‘limot keltiriladi. Bunda hayvonlar psixikasi, ongning tarixiy taraqqiyoti, yoshga qarab ongning rivojlanishi haqida ma‘lumot beriladi.

Hayvonlar psixikasiga odam ongining tarix boshi deb qaraladi, odam ongining kelib chiqishida va tarixiy taraqqiyotida mehnat va ijtimoiy hayot shakllarining roli ta‘kidlanadi.

Yoshga qarab ongning taraqqiy etishida ta‘lim-tarbiyaning yetakchi roli, rivojlanayotgan odamning o‘zi ko‘rsatayotgan faoliyatning yetakchi roli uqtirib o‘tiladi. Odam psixikasi tarixiy taraqqiyotida sifat jihatidan o‘zgarganligi va odam ongli mavjudod bo‘lib, shaxs sifatida shakllantirilganligi uqtiriladi. Birinchi bo‘limning oxirida shaxs to‘g‘risidagi umumiy ma‘lumot keltiriladi, shaxsning asosiy belgilarining ijtimoiyligi, ongi, o‘z-o‘zini anglashi, odamga

xos bo'lgan ehtiyojlar, ijtimoiy faollik, ma'lum bir maqsadni ko'zlab ish tushish, ideallar (oliy maqsadlar), dunyoqarash, maslak ko'rsatib o'tilgan.

Qo'llanmaning ikkinchi bo'limida ayrim psixik funksiyalar: sezgi, idrok, xotira, tafakkur va shu kabilar bayon qilinadi. Ayni vaqtda psixikaning ayrim ko'rinishlari — sezgi, idrok, xotira, tafakkur, nutq, his, irodaga psixikaning qismlari yoki ong va shaxsning tarkibiy qismlari deb emas, balki yagona ong ko'rinishlari — funksiyalari deb qaraladi.

Odamning bilish, emotsiya va iroda faoliyatining ayrim ko'rinishlari «psixologik jarayonlar» degan termin bilan ifodalanadi. Ularni psixik funksiyalar deb atash ma'qulroq bo'lar edi. Funksiya tushunchasi mazmun va hajm jihatidan kengroq-da axir. Bu tushuncha psixik jarayonlarni ham, psixik holatlarni ham, psixik mahsullarni ham, shuningdek, faollik va ish-harakatlarini ham o'z ichiga oladi. Funksiyalar qanday bo'lmasin butun narsaning qismlari emas, balki shu butun narsa harakatining bir ko'rinishi demakdir. Modomiki shunday ekan, psixikaning ayrim ko'rinishlari — sezgi, idrok, xotira, xayol, tafakkur, nutq, diqqat, his, iroda — yagona ongning, yagona shaxsning o'zaro chambarchas bog'langan funksiyalaridir.

Ikkinchi bo'limda yana har bir funksiyaning umumiy psixologik tarixi, psixik funksiyalarning nerv fiziologik asoslari, maxsus qonuniyatlari, boshqa psixik funksiyalar bilan bog'langanligi, psixikaning umumiy strukturasi va odam faoliyatida har bir funksiyaning tutgan o'rni va ahamiyati bayon qilinadi. Psixik funksiyalarning yoshga aloqador xususiyatlari, ta'lim va tarbiyada ana shu xususiyatlarining ahamiyati qisqacha bayon qilinadi.

Qo'llanmaning uchinchi bo'limi shaxsning individual xususiyatlariga bag'ishlanadi. Bu bo'limni psixologiya kursining sintetik (yakunlovchi) qismi desa bo'ladi. Bunga temperament (mijoz), xarakter, shaxsning layoqat-qobiliyatlar va qiziqish-havaslar haqidagi ta'limot kiradi.

Kitobning to'rtinchi qismida ikkita ilova bor. Birinchi ilova «Psixologiya tarixidan» deb ataladi. Har bir fanning, shu jumladan psixologiya fani tarixi bilan tanishish saviya uchun muhim ahamiyatga egadir. Chunki u odamning psixologiyasiga doir bilimni kengaytirish bilan birga aqliy saviyasini ham oshiradi.

Ikkinchi ilova psixologiya fanining navbatdagi vazifalariga bag'ishlanadi. Hayotning hamma sohalari juda tez yuksalayotgan, fan va texnika misli ko'rilmagan darajada taraqqiy etayotgan hozirgi zamonada psixologiya fanining ham taraqqiyot yo'llari va perspektivalari haqida masalalar o'z aksini topadi.

Darslikning yangi nashri O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi Qonuni va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi", Davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlari asosida qayta ishlandi.

Uning mazmuni deyarli shundayligicha saqlandi. Lekin unga Sharq muhofakkirlarining ruhiy jarayonlar haqidagi fikrlari, O'zbekistonda psixologiya fanining taraqqiyoti haqidagi materiallar kiritildi va hozirgi zamon ta'limi talablariga moslashtirildi.

Muallifdan

BIRINCHI QISM

PSIXOLOGIYANING UMUMIY MASALALARI

I bob.

PSIXOLOGIYA NIMA HAQIDA BAHS YURITADI? PSIXOLOGIYANING AHAMIYATI VA METODLARI

I. PSIXOLOGIYA NIMA HAQIDA BAHS YURITADI?

Psixologiya voqelikning alohida bir sohasi bo'lgan psixik (yoki ruhiy) hayot sohasini o'rganadi. Har kimga ma'lum hodisalar — sezgilarimiz, idrok, tasavvurlarimiz, fikr, his, intilishlarimiz va shunga o'xshashlar psixika hodisalari jumlasidandir. Shaxsning psixik yoki individual xususiyatlari deb ataladigan xususiyatlar: odamning temperamenti (mijozi), xarakteri (fe'l-atvori), qobiliyat, ehtiyoj, mayl va havaslari ham psixika sohasiga kiradi.

Psixik (ruhiy) hodisalarning butun majmuyi odatda **psixika** degan bir so'z bilan ataladi.

Psixika o'zga alohida bir olam emas: u organik hayotning yuksak shakllaridan bo'lib, faqat hayvonlar bilan odamlarga xosdir. Hayvonlar bilan odam, o'simliklardan farq qilib, yolg'iz organik hayotga ega bo'libgina qolmay, balki, shu bilan birga, psixik hayotga ham egadir. Lekin, ma'lumki, hayvonlarning psixik hayoti odamning psixik hayotiga qaraganda soddaroqdir. Odam psixikasi hayvonlar psixikasidan sifat jihatidan farq qiladi. Odamda psixik hayotning yuksak shakli — **ong** bor. Odam **ongli** zotdir.

Psixik hayot hodisalari juda xilma-xil, ammo bir-biri bilan o'zaro bog'langan bo'ladi. Psixologiyaning vazifasi ana shu bog'lanish va munosabatlarning qonuniyatlarini ochib berishdir. Psixik hodisalar va butun psixika rivojlanib kelgan va rivojlanmoqda. Shu sababli, psixologiya psixikaning taraqqiyot qonuniyatlarini ochib berishi kerak.

Psixologiya fanining ma'lumotlaridan amaliy maqsadda va avvalo ta'lim-tarbiya ishida, shuningdek, ishlab chiqarishda, mehnatni tashkil etish va ixchamlashtirishda, tibbiyotda, san'at va shunga o'xshash sohalarda foydalanmoq uchun psixikaning taraqqiyot qonuniyatlarini bilish kerak.

Shunday qilib, psixologiya psixik hayot sohalari yoki, qisqacha qilib aytganda, **psixikadan** bahs yuritadi.